

CHRISTA

ANBEEK

KWETS



BAARHEID

OMHELZEN

OP ZOEK NAAR GEMEENSCHAPPEN MET EEN HART

CHRISTA ANBEEK

Kwetsbaarheid omhelzen

*Op zoek naar
gemeenschappen met een hart*

 ten have

Woord vooraf

Mensen, dieren, planten, rivieren, lucht, aarde, zeeën en bergen – robuust, veerkrachtig en weerbaar – zijn niet ongenaakbaar. Het voortbestaan van de adembenemende, duizelingwekkende, overrompelende, ontzagwekkende en dikwijls vertederende natuur, die wij ook zelf zijn, is niet vanzelfsprekend. Tal van ontregelingen bedreigen ons.

Al veel langer pleit ik ervoor om de alomvattende kwetsbaarheid van het leven niet uit de weg te gaan, maar te omhelzen. Fragiliteit, onzekerheid, onvoorspelbaarheid, afhankelijkheid en aanraakbaarheid, hoe ongemakkelijk vaak ook, vormen een bron van diepe inzichten. Ontregelende ervaringen waarin kwetsbaarheid zich manifesteert, brengen ons in grensgebieden met nieuwe perspectieven en creativiteit.

Ontregelende ervaringen vinden in elk leven plaats. Wij zijn fundamenteel relationeel en kwetsbaar. De Amerikaanse filosofe Judith Butler (1956) wijst op ons lichaam als plek van grenservaringen. De conditie van primaire kwetsbaarheid, overgeleverd zijn aan aanrakingen van anderen, ook als die er niet zijn en ons leven niet wordt ondersteund, is de kern van onze oorspronkelijke hulpeloosheid. Deze aangeboren fundamentele hulpeloosheid, of openheid, of aanraakbaarheid, is noodzakelijk om ons te kunnen ontwikkelen en tot bloei te komen. Wij worden iemand door anderen en kunnen daardoor ook onteigend worden door een ander. Ervaringen van rouw en geweld maken pijnlijk voelbaar hoezeer wij zijn verweven met elkaar en op wederzijdse goedheid aangewezen.¹

Omhelzen van kwetsbaarheid is niet vanzelfsprekend. Ontre-

gelende ervaringen gaan vaak gepaard met verlies, pijn, lijden en isolement. We komen in een tussengebied waar oude zekerheden opgehouden hebben te bestaan en nieuwe nog niet zijn ontdekt. Een niemandsland vol gevaren en risico's waar wegen nog gevonden moeten worden. In *Berg van de ziel* onderzocht ik samen met Ada de Jong, die bij een bergongeluk haar man en drie kinderen verloor, zo'n tussengebied. Al zwerfend zochten we naar manieren om te overleven. Een pijnlijke tocht, die zo op het eerste oog niet veel opleverde. Het onderzoeken van de afgrond waarin niet alleen haar man en kinderen verdwenen, maar ook haar eigen leven, was uiterst confronterend en vroeg om veel moed. Die moed werd misschien wel ingegeven door het feit dat het haar kinderen betrof, die je ook in het donker van de dood met je meedraagt. Haar toekomst was haar ontnomen. Wie ben je dan zelf nog? Wie kun en wil je ooit weer worden?

Veel van mijn boeken cirkelen rondom individuen in ontregeling. Pas later ging mijn aandacht uit naar ontregelende ervaringen die groepen, een hele samenleving en zelfs de hele wereld treffen. COVID-19, de klimaatverandering, de vluchtelingen crisis, groeiende ongelijkheid en een nieuwe oorlog in Europa brengen voor hele groepen mensen ontregelende ervaringen met zich mee. Oude zekerheden hebben opgehouden te bestaan, nieuwe zijn nog niet ontdekt. Radicale onzekerheid en chaos zijn de nieuwe orde van de dag.

Kerken en levensbeschouwelijke groeperingen zijn ook kwetsbaar en kunnen in tussengebieden terecht komen. Ruim vierhonderd jaar geleden, in 1619, het geboortjaar van de remonstranten, werden de aanhangers van Arminius (1560-1609) weggestuurd van de Synode van Dordrecht. Volgens Arminius kon het niet zo zijn dat mensen *ongeacht hoe zij leven* wel of niet voorbestemd zijn voor het eeuwige leven. Zonder vrije wil om niet te zondigen is God immers zelf de schepper van de zonde. Dit is in strijd met Gods goedheid. Zijn tegenstander Gomar (1563-1641) verdedigde in lijn van Calvijn (1509-1564) de leer van de volstreekte soevereiniteit van God. Een mens heeft niets in te brengen als het om

eeuwig leven of eeuwige verdoemenis gaat. Een jarenlang slepend conflict volgde. Theologen klommen in de pen en schreven *Remonstrantie* en *Contra-Remonstrantie*. Spotprenten en pesterijen vulden de theologische disputen. ‘Ite, ite!’, ‘Vertrek, verdwijn,’ schreeuwde Johannes Bogerman (1576-1637), de woedende voorzitter van de Synode, met opgeheven armen, en zo beslechtte hij de strijd. In den vreemde, in Antwerpen, bezegelden de gevluchte predikanten hun broederschap in Christus. Vierhonderd jaar later bestaan de remonstranten nog steeds, maar de toekomst is uiterst onzeker. Nog vijfduizend vrienden en leden zijn er over, nieuwe aanwas blijft uit. Wat lang gewerkt heeft, werkt niet meer. In 2013 werd ik benoemd als eerste vrouwelijke hoogleraar van het Remonstrants Seminarium. Mijn leeropdracht betrof het helpen ontdekken van een nieuwe toekomst voor de remonstranten.

De internationale Graalbeweging werd ruim honderd jaar geleden opgericht door pater jezuïet Jacques van Ginneken (1875-1945), maar droeg de eerste jaren de naam Vrouwen van Nazareth. De bijzondere talenten van vrouwen dienden ten volle ingezet te worden voor de bekering van de wereld. Van Ginneken werd in 1923 als hoogleraar Taalkunde benoemd aan de nieuw opgerichte Katholieke Theologische Universiteit te Nijmegen. Hij inspireerde een aantal jonge vrouwelijke studenten om lid te worden van zijn lekenbeweging. Zij zorgden voor een doorstart, hun grote droom was het oprichten van een vrouwenuniversiteit op Java. De dromen van de jonge vrouwen liepen anders, die universiteit is er nooit gekomen. Hun inspiratie, energie, creativiteit, vroomheid en samenwerking hebben echter in tal van landen Graalbewegingen doen opbloeien, die projecten ontwikkelden met het oog op het welzijn en de ontwikkeling van vrouwen. Na verloop van tijd ging het niet langer om bekering, maar om de transformatie van de wereld. Honderd jaar na haar oprichting staat de internationale graal voor nieuwe uitdagingen. Oude zekerheden zijn voorbij, nieuwe nog niet ontdekt. Hoe kan zij zich aanpassen aan veranderende tijden? Aan de universiteit waar het ooit begon werd de leerstoel

‘Women and Care for the Future’ ingesteld, in de hoop opnieuw jonge vrouwen te kunnen inspireren. De onderzoeksoopdracht voor mij als nieuwe hoogleraar luidde:

Hoe kunnen we in situaties van ontregeling inclusieve en inspirende gemeenschappen helpen creëren die stem geven aan gemarginaliseerden, zoals vrouwen, kinderen, dieren, bomen en water?

De internationale graal en de remonstranten, hoe verschillend ook, delen het inzicht dat oude zekerheden niet meer werken. In het gebied tussen oud en nieuw zijn zij niet alleen. Tal van andere kerken, geloofsgemeenschappen, verenigingen en zelfs politieke partijen staan voor de uitdaging zichzelf opnieuw uit te vinden. Deze ontregelingen brengen wanorde, angst, heimwee, lijden, ontheemding, eindeloze discussies en interne conflicten met zich mee. Wat is onze identiteit? Welke visie drijft ons? Welke bijdrage kunnen wij leveren aan de huidige en toekomstige wereld? Een wereld die zelf in veel opzichten in ontregeling verkeert.

Ontregelende ervaringen slaan de grond onder je voeten vandaan. Wie ben je als niets meer is zoals het was? Wie zou je kunnen worden en wie kunnen daarbij helpen? Het zijn vragen die mij in mijn werk én in mijn leven fascineren. Eigen verlieservaringen vormden een rijke bron van onderzoek, maar het kostte weinig moeite om deze aan te vullen met ervaringen van anderen. Kinderen gingen dood, geliefden overleden, jonge mensen werden psychotisch en konden hun opleiding niet afmaken, verslavingen maakten relaties stuk, een gezin viel in een ravijn... Overall waar ik mij begaf, kwam ontregeling mij tegemoet.

Ontregelende ervaringen, of het nu gaat om personen, groepen, kerken, samenlevingen of de hele wereld verschillen enorm. Het zijn lichamelijke ervaringen, gebonden aan een specifieke plek en tijd, zij spelen zich af binnen een bepaalde sociale context, waarin machtsverhoudingen een rol spelen. Ontregelende ervaringen zijn divers, veelzijdig, veelkleurig en concreet. Ze

brenge je in een tussenruimte, een grensgebied, ergens tussen het oude en het nieuwe. Angst, onzekerheid, lijden en isolement zijn gigantisch in dit onbekende gebied. Het is geen pretje om gedwongen het vertrouwde achter te laten en rond te zwerven in een gebied waar je de weg niet weet. Je wordt grensganger. Na verloop van tijd kreeg ik ook oog voor de kansen in tussengebieden. Sensibiliteit is versterkt, daarom is het lijden vaak zo heftig, maar ook mooie dingen komen scherper binnen. Verlangen en creativiteit zijn verhoogd en grensgangers staan open voor verbinding en samenwerking met anderen. Samen kom je verder dan alleen.

Gemeenschappen met een hart

Ontregelende ervaringen brengen mensen, groepen en hele culturen naar grensgebieden, ook wel liminale zones genoemd, vol van risico's, maar ook met bijzondere kansen. De zoektocht naar wie je zou kunnen worden vereist de kunst om de risico's te minimaliseren en de kansen te optimaliseren. Hoe kunnen wij gevoeligheid, verlangen, creativiteit, openheid en samenwerking inzetten om de ontregeling te transformeren in nieuwe dromen en mogelijkheden van verbinding en samenleven? Welke partnerschappen kunnen wij aangaan in grensgebieden?

Stilstaan bij ontregelende ervaringen en proberen te ontdekken wat zich hier allemaal laat zien is de eerste stap. Wat staat er op het spel, of is al verloren gegaan? Welke pijn, angst en onzekerheid veroorzaakt dit? Welke schoonheid laat zich zien, welke waardevolle momenten? Wie komen wij tegen in het tussengebied, welke dromen worden geboren, welke kansen dienen zich aan? Hoe kunnen wij deze kansen aangrijpen om samen iets nieuws te ontwerpen én creëren?

Ontregeling onder ogen zien, nader onderzoeken en opnieuw beginnen vraagt om moed. Dit is de tweede stap. In het Franse woord *courage* gaat het woord *coeur*, 'hart' schuil. Moed is een zaak van het hart. Het is geen zaak van een dappere enkeling. Wij hebben elkaar nodig om ons angstig en onzeker klopp-

pende hart te laten kalmeren en samen te ontdekken wat zich óók aandient: een veelheid aan perspectieven, creativiteit, inzichten, ervaringskennis en vernieuwingsmogelijkheden.

In diepgaande ontregeling helpen mensen elkaar vaak spontaan. Mensen laten zich raken, schieten elkaar te hulp, verklaren zich solidair. Ook het omgekeerde gebeurt: mensen wenden zich af, doen alsof het hun niet aangaat, trekken zich terug op zichzelf zolang dat nog gaat.

Hoe kunnen wij ons hart samen laten kloppen? Hoe kunnen wij elkaar helpen en zorg dragen voor elkaar? Waar doemen gemeenschappen met een hart op en hoe kunnen wij ze versterken?

In dit boek maak ik de lezer deelgenoot van een dwalende zoektocht naar gemeenschappen met een hart. Welke bouwstenen tref ik op welke plekken aan? Hoe helpen zij om alomvattende kwetsbaarheid te omhelzen en transformatie te bewerkstelligen? Welke theologische en filosofische reflecties helpen ons verder, of juist verder van huis, als het gaat om het ontwerpen van bouwplannen?

Route

De zoektocht naar de mogelijkheid om kwetsbaarheid te omhelzen in gemeenschappen met een hart bestaat uit vier delen, met in elk deel een aantal essays. ‘Tussengebieden’ gaat over verschillende liminale zones, met andere woorden grensgebieden. Hoe zien deze grensgebieden eruit en welke chaos ligt op de loer? Welke onvermoede kansen gaan erin schuil? In eerste instantie onderzoek ik levensbeschouwelijke groepen in tussengebieden, met name de remonstranten. Welke kwetsbaarheden worden zichtbaar in een geloofsgemeenschap die dreigt te verdwijnen? Antropologen en godsdienstsociologen laten zien hoe religies wereldwijd in overgangsgebieden terecht zijn gekomen. Zij doen suggesties om totale ondergang te voorkomen en vernieuwende krachten een kans te geven. De abstracte analyses van wetenschappers doen mij terugkeren naar persoonlijke verhalen over

ontregeling. Wat kunnen wij leren van kwetsbare mensen in grensgebieden? Welke bouwstenen vind ik voor gemeenschappen met een hart?

In 'Theologische ommekeer' verken ik hoe grensgebieden een inspiratiebron vormen voor dansers, dichters en dromers. In onzekere tussengebieden brengen zij hun wanhoop en hoop tot expressie. Zij helpen om het eigen tussengebied nader te verkennen. Wat staat er op het spel?

Een ingewikkelde bijeenkomst van een onderzoeksgroep naar veranderende religiositeit doet mij besluiten om net als antropologen veldwerk de prioriteit te geven. Ik wil onderzoeken hoe (groepen) mensen in kwetsbare situaties leven en welke keuzes zij maken. Welke plekken van belofte kom ik op het spoor als ik om mij heen kijk? Het gewone, vaak rommelige en kwetsbare samenleven neem ik als uitgangspunt van mijn filosofische en theologische zoektocht naar gemeenschappen met een hart.

Dit is precies omgekeerd aan hoe ik veertig jaar geleden zelf theologisch ben grootgebracht. De meeste theologen en filosofen maakten juist een scherp onderscheid tussen het gewone, vaak besmeurde, onvolmaakte en eindige leven, en God, het Ultieme, het Goede, het onnoembare, volmaakte en Oneindige. Theologie maakte een kloof tussen het kwetsbare leven en geloven. Ik wil kwetsbaarheid juist omhelzen in mijn zoektocht naar gemeenschappen met een hart.

In 'Wenkende vergezichten' volg ik analyses van vrouwelijke filosofen over gedragen en geboren worden. Ervaringen van pril leven leiden tot een fenomenologie van fundamentele kwetsbaarheid, die niet stopt bij de geboorte. Wij zijn door en door afhankelijk van elkaar om uit te kunnen groeien tot handelende personen. Dit brengt belangrijke verantwoordelijkheden met zich mee, wij dienen zorg te dragen voor elkaar. Machtsongelijkheid speelt een rol bij hoe kwetsbaar we zijn. Ervaringen van brute overweldiging maken dat wij onszelf verliezen en breken.

Verhalen vertellen over wat er gebeurde aan anderen die luisteren en ons verhaal kunnen navertellen blijkt belangrijk voor nieuwe verbindingen en betekenis. Aan de hand van vrouwelijke filosofen, religiewetenschappers en theologen ontdek ik een interessant theologisch spoor voor gemeenschappen met een hart. Op de plek van abstracte concepten zoals God, het Oneindige, en het Goede komen *concrete personen, aanduidingen van overgangsgebieden en werkwoorden* te staan. Zij wijzen in een richting.

In 'Ademruimte' onderwerp ik ademen aan een nader onderzoek: lucht, stroming, levenskracht. Adem brengt mij terug bij mijn leraren in zittende zenmeditatie. Iets onuitsprekelijks toont zich in de stilte. Ademen is essentieel om te kunnen spreken, en spreken creëert richting en betekenis, volgens een taalkundige en filosofe. Maar niet alles wat ademt spreekt, of toch wel? Hoe kunnen wij voorbij het menselijke leren luisteren?

Korte lichte dagen en lange donkere nachten aan het einde van het jaar bieden tijd en ruimte voor oude en nieuwe bespiegelingen. De wereld is veranderd en de plek van religie ook. Hoe kunnen zinzoekers richting en verbinding vinden? En wat kunnen de oude pakhuizen met onder het stof bedolven spirituele schatten hier betekenen?

De Canadese filosoof Charles Taylor pleit voor een *oecumene van vriendschap*, diepgaande en geduldige gesprekken tussen jong en oud, arm en rijk, gelovig en niet gelovig. Zijn pleidooi vormt aanleiding voor een onderzoek naar voor wie er allemaal plek is in dit huis van vriendschap. Een bont gezelschap neemt plaats aan de vriendentafel. Zij buigen zich over de vraag hoe wij kwetsbaarheid kunnen omhelzen in gemeenschappen met een hart.

In de epiloog inventariseer ik wat de zoektocht naar bouwstenen voor gemeenschappen met een hart heeft gebracht. Acht hoekstenen stel ik samen: ontregelingen open tegemoet treden,

stil worden, vrijmoedig spreken en meerstemmig luisteren, risico's minimaliseren en kansen optimaliseren, dromen, richting bepalen, samen de handen uit de mouwen steken, durven mislukken en bereid zijn om opnieuw te beginnen. Ik sluit af met een korte reflectie op de vraag wat deze hoekstenen voor levensbeschouwelijke groepen in overgangsgebieden kunnen betekenen.

‘Al veel langer pleit ik ervoor om de alomvattende kwetsbaarheid van het leven niet uit de weg te gaan, maar te omhelzen. Fragiliteit, onzekerheid, onvoorspelbaarheid, afhankelijkheid en aanraakbaarheid, hoe ongemakkelijk vaak ook, vormen een bron van diepe inzichten. Ontregelende ervaringen waarin kwetsbaarheid zich manifesteert, brengen ons in grensgebieden met nieuwe perspectieven en creativiteit.’

Ontregelende ervaringen slaan de grond onder je voeten vandaan. Wie ben je als niets meer is zoals het was? Wie zou je kunnen worden en wie kunnen daarbij helpen?

In een wereld met klimaatverandering, vluchtelingencrisis, groeiende ongelijkheid en oorlogen – een wereld waarin oude zekerheden ophouden te bestaan en nieuwe nog niet zijn ontdekt – schetst Christa Anbeek de contouren voor gemeenschappen met een hart. Juist vanuit kwetsbaarheid kunnen we weer verbinding zoeken en vinden.



Christa Anbeek is bijzonder hoogleraar Remonstrantse theologie aan de Vrije Universiteit Amsterdam en bijzonder hoogleraar Women and Care for the Future aan de Radboud Universiteit Nijmegen. Eerder schreef zij de bestseller *De berg van de ziel* en *Voor Joseph en zijn broer* dat de prijs voor het Beste Spirituele Boek won in 2019.

th ten have

WWW.UITGEVERIJTENHAVE.NL

